

אתה לי ארץ | ישי בושין יחסייהם הזוגיים של עם ישראל וארץ ישראל

בשנה שעברה עסקנו בלימוד העיון בישיבה במצוות השביעית. כחלק מהלימוד הגעתי להשוואה מעניינת בין השביעית ויחסי האדם וארצו, לזוגיות ויחסי איש ואישה. ברצוני לחלוק עמכם תובנות אלו בתקווה שיתנו לכם מבט חדש הן על השנה שאנו נמצאים בה והן על ההלכות שבין איש לאשתו.

מה עניין שמיטה לדור המבול?

הפסוק הראשון הקשור לשביעית מופיע בספר שמות:

וְהַשְּׁבִיעִת תִּשְׁמַטְנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֶבְיֹנֵי עַמְּךָ וַיִּתְּרֶם תֹּאכְלֵהּ חֵיט
הַשְּׂדֵה כִּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמֶךָ לְזִיתְךָ:

(שמות כ"ג, י"א)

מחשבות ושאלות רבות עלו לי בעקבות קריאת פסוק זה, אך חלק אחד בפסוק סקרן אותי באופן מיוחד. מדוע הפסוק מסתיים במילים 'כרמך' ו-'זיתך'? ראשית, האם לא מספיק להזכיר אחד מהם? שנית, מדוע שני סוגי הפירות האלו דווקא? מדוע לא לכתוב 'כל האילן' או משהו כוללני ביחס לטבע?

* תודה למשה נחשון ולעקיבא פרידמן על תרגום המאמר מאנגלית

בניסיון לחפש מענה לשאלותיי, התחלתי לחשוב היכן עוד מופיע הצירוף של הכרם והזית. מחשבה שהובילה אותי לשני פסוקים בסיפור נח:

וּתְבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרְבֹ וְהִנֵּה עֹלָה זֵית טָרֵף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: (...) וַיִּחַל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרְם: (בראשית ח', י"א. ט', כ')

האינטראקציה הראשונה של נח עם העולם לאחר סערת המבול היא דרך ענף עץ זית, זה המעיד על התגלותה של הארץ, של היבשה, והוא הגושפנקא ליציאה מן התיבה. פעולתו הראשונה של נח לאחר יציאתו מן התיבה היא נטיעת כרם.

ראינו שזית וכרם מופיעים גם בשמיטה וגם בסיפור המבול, אך מה הקשר בין שתי פרשיות אלו? בשביל לענות על שאלה זו, עלינו לשאול שאלה בסיסית יותר- מהו המבול, ומדוע הוא הגיע?

נחזור ונעיין בכתוב:

וּתְשַׁחַת הָאָרֶץ לְפָנַי הָאֵ-לֵהִים וּתִמְלֹא הָאָרֶץ חֲמָס: וַיֵּרָא אֵ-לֵהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בֶּשֶׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֵ-לֵהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בֶּשֶׂר בָּא לְפָנַי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חֲמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מִשְׁחִיתָם אֶת הָאָרֶץ: (...) וַאֲנִי הִנְנִי מְבִיא אֶת הַמַּבּוּל מִיָּם עַל הָאָרֶץ...: (בראשית ו')

על פי הפסוקים, המבול הגיע בעקבות התנהגותם הקלוקלת של בני האדם והחיות על הארץ, בגלל הדרך הפגומה שבה הם התייחסו אליה. כנראה שהאדם והארץ היו צריכים 'מנוחה' האחד מן השנייה, מנוחה שבאה לידי ביטוי כביכול בימי המבול.

לאחר המבול האדם והחיה חוזרים לחיות על הארץ. אפשר להניח שתקופת הניתוק בין האדם לבין הארץ עידנה את הליכותיהם, נח, הנקרא "צדיק", מוליד אנושות חדשה ואילו הארץ נחה מכל הרעות החולות ששכנו עליה. ההפרדה בין הארץ לבין החיים עליה הייתה למטרת שיקומם, חיזוקם, ואיחודם מחדש של האנושות ושל הארץ.

גלות מצריים כהכנה להיווצרות עם ישראל

מערכת יחסים זו, לדעתי, מקבילה למערכת היחסים בין עם ישראל וארץ ישראל. האבות ובניהם מתחילים את דרכם בארץ, אך נצרך היה שירדו למצרים, כדי שיחזרו אל הארץ באופן מחודש יותר ושלם יותר. מדוע אם כן תהליך של נחלה וגלות הוא הכרחי? בואו נעיין באזכור הראשון של תהליך הגלות והשיבה - ברית בין הבתרים:

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכָּשׁ גָּדוֹל: וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הָנֵה כִּי לֹא שָׁלֵם עוֹן הָאֱמֹרִי עַד הָנֵה:

(בראשית ט"ו)

ומפרש רש"י על אתר: "כי לא שלם עוון האמורי - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה...". אנו רואים כי השיבה לארץ תגיע רק בזמן בו העמים היושבים בארץ "יחטאו מספיק" על מנת לסלקם מן הארץ. ענין זה מלמדנו שרק אומה המתנהגת לפי רצון ה' תוכל לשבת על אדמת ארץ ישראל ולהישאר בה לאורך זמן. כשעם ישראל לא מתנהג כראוי, הארץ מקיאה אותו והוא נשלח למעין 'חינוך מחדש' מחוצה לה כדי שיוכל לחזור בנוי טוב יותר.

לדעתי, מטרת הגלות הראשונה, גלות מצריים, היא תיקונה של המשפחתיות. במשפחותיהם של אבות האומה יש שרשרת קשיים משפחתיים המשפיעים רבות על היווצרות האומה הישראלית - עקרות שרה ולקיחתה של הגר, הולדת ישמעאל וגירושם שלו ושל אמו; בהמשך שאלת 'מי ימשיך את השושלת' גורמת לאיבה בין יעקב ועשיו ושאלות דומות ליחסיהם העכורים של יוסף ואחיו. לדעתי, נקודה זו של חוסר בתא משפחתי תקין ואוהב, היא זאת שבני ישראל היו צריכים לעבוד עליה במצרים. בסופו של דבר העבדות קרבה ביננו, יצרנו משפחות מלוכדות והפכנו לעם. משפחת יעקב, שירדה למצריים, היא היחידה ממשפחות האבות שלא דחתה את אחד מבניה ומכולם יחד נוצר עם ישראל. רק לאחר פרידה ושיעבוד יכולנו לחזור לארץ בצורה מלוכדת של עם

וארצו. בגמרא בסוטה,¹ מופיע שבזמן שהיו ישראל במדבר, כשבני זוג נהגו בכבוד זה בזו - השכינה שרתה במחנה, ואילו כשחטאו בעריות - השכינה נסתלקה. רש"י מפרש שהקב"ה לא יכול היה לסבול את מראות החילול בבתי האנשים. הגמרא לומדת עניין זה מתוך עיון בפסוקי הפרשיה העוסקת בדיני מחנה המלחמה.² על פניו, הבחירה בלימוד מפרשה זו נראה מוזר. מדוע הגמרא משתמשת דווקא בפסוקים אילו בהקשר של שלום בית? למה לקחת פסוק העוסק במלחמה ללימוד על שלום?

להבנתו, התשובה נעוצה בכך שמחנה המלחמה היה הכלי שדרכו חזר עם ישראל לארצו, באמצעותו כבש העם את הארץ וטיהר אותה מהעמים החוטאים ומהעבודה הזוה שמילאה את הארץ.

רומנטיקה של אדם ואדמה

כשעם ישראל נכנס לארצו הוא מתחיל לספור את שנות ה'נישואין', ובדומה לחיי האישות בין הבעל ואשתו, בהם ישנם זמנים של ריחוק, כך גם ביחסנו עם הארץ יש זמנים של ריחוק ממנה. אני מאמין שכאן טמון ההסבר לביטוי 'שבת לה' המופיע מספר פעמים בפסוקי השמיטה, בספר תהילים מופיע פסוק שעוסק במבול - 'ה' לַמַּבּוּל יָשָׁב וַיֵּשֶׁב ה' מֶלֶךְ לְעוֹלָם' (תהלים כ"ט). במבול ה' "ישב" (מלשון שבת) משום שהיה ניתוק בין האדם לאדמה. ה' פועל בעולם דרך האדם וכשהאדם מנותק מהאדמה ה' נמצא 'כביכול' בשביתה. כך גם בשנת השמיטה, כשעם ישראל מקיים את מצוות השמיטה, ה' 'שובת', שבת לה'.

קשר האהבה בין איש לאישה מקביל לקשר האהבה בין עם לארצו. כמו שיש מצוות להתנהגות נאותה בין איש לאישה כך גם יש מצוות העומדות על טיב הקשר בין עם לארצו, וקשר זה תלוי בקיום מצוות אלו-

וְשִׁמְרֶתֶם אֶת כָּל חֻקֹּתַי וְאֶת כָּל מִשְׁפָּטַי וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תִקְיֹא אֶתְכֶם
הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְבִיא אֶתְכֶם שָׁמָּה לְשִׁבְתָּ בָּהּ:
(ויקרא כ', כ"ב)

¹ בבלי סוטה ג, ב
² דברים כ"ג

כנאמר לעיל, הפירוד הוא שמאפשר לחיזוק ואיחוד בין שני צדדים, ובעת איחודם הם הופכים לעוצמה חדשה של אחד. רק אז הם יכולים לזכות לדברי רבי עקיבא: "זכו- שכינה בניהם"³.

לפעמים טוב להתרחק

השביעית מחזקת הן את העם והן את הארץ, מצד העם נאמר:

וְהִשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְטָנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִינִי עִמָּךְ וַיִּתְּרֵם תֹּאכֵל חֵיַת הַשָּׂדֶה בֶּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ:

(שמות כ"ג, י"א)

וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּט כָּל בַּעַל מִשָּׁה יְדוּ אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרַעְהוּ לֹא יִגַּשׁ אֶת רַעְהוּ וְאֵת אֶחָיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לֵה': (...) לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן (...) כִּי ה' אֱ-לֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְךָ וְהִעֲבַטְתָּ גוֹיִם רַבִּים וְאֶתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמִשְׁלֵת בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשְׁלוּ:

(דברים ט"ו)

השמיטה נותנת לעם רווחים ברורים, ביטול המעמדות וחיזוק ערך השוויון החברתי: המציאות בה מותר לכל אדם להיכנס לכל שדה, וחוסר האפשרות למכור את תבואת הארץ, יחד עם שמיטת החובות, מאפשרים לכל אדם להגיע לשוויון זכויות חברתי דרכו הוא זוכה בהזדמנות חדשה.

גם המקורות שעוסקים בשבת הארץ לא משאירים מקום לטעויות:

כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שִׁבַּת לֵה': (...) וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת שִׁבַּת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שִׁבַּת לֵה' שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמְךָ לֹא תִזְמַר: אֵת סְפִיחַ קְצִירְךָ לֹא תִקְצוּר וְאֵת עֲנָבֵי נִזְיֶרְךָ לֹא תִבְצַר שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ: וְהִיְתָה שִׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָהּ...

(ויקרא כ"ה)

שבת הקרקע מודגשת בפסוקים שוב ושוב ונותנת מקום להתרגעות ולהתחלה חדשה.

³ בבלי סוטה יז, ב

המשולש החקלאי ותפקודו בשנה השביעית

לאחר שהבנו את התפקיד שהשמיטה ממלאת בקשר בין עם ישראל לארצו, וכן במערכת היחסים הזוגית, ברצוני להתמקד בעניין קדושת הפירות בשביעית. תהליך גידול הפרי, על פי הפסוקים בפרשת "והיה עם שמע", מבוסס על שלושה שותפים: האדם, האדמה והגשם. שתי צלעות במשולש זה, הגשם והאדמה, הן באחריותו הבלעדית של הקב"ה ורק צלע אחת היא באחריות האדם.

וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי (...) וְנָתַתִּי מִטֶּר אַרְצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וַיִּמְלֶקֶשׁ וְאַסְפֹּת דְגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וַיִּצְהָרְךָ: (...) הַשְּׁמֵרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם: וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ: (דברים י"א)

במהלך שנת השמיטה נאסר על האדם לעבוד את האדמה ובכך הוא יוצא ממשולש השותפות בתהליך גדילת הפרי [אדם-אדמה-גשם]. במשולש נשאר שתי צלעות בלבד - רק הגשם והאדמה יוצרים את הפרי. כשהאדם יוצא מתהליך הגידול ומשאיר לשתי הצלעות שבשליטתו של הקב"ה את העבודה, מובן למה תחול קדושה על הפירות בשנה זו.

כתוצאה מהוצאתו של האדם משותפותו בעבודת הקרקע, מתרחשים במהלך שנת השמיטה שני דברים: האדם נשאר עם יותר זמן פנוי, וכן הוא תלוי יותר במטר השמיים להצמחת היבול. אך האחריות מאדם לא מוסרת לגמרי, משום שכמות הגשם ותנובת האדמה תלויים בהתנהגות האדם. האדם בשנת השמיטה צריך להקדיש את זמנו הפנוי ללימוד וליצירת מערכת חיים מתוקנת יותר על פי ערכי התורה. הדבר מובא גם במדרשי ההלכה:

"שש שנים תזרע שדך" - ר' אליעזר אומר: כשישראל עושים רצונו של מקום - הם עושין שמיטה אחת בשבוע אחד [שבע שנים], שנאמר: שש שנים תזרע שדך וכשישראל אין עושין רצונו של מקום - הם עושין ד' שמיטין בשבוע אחד. (מכילתא דר"י, שמות פרק כ"ג)

במדרש זה אנו רואים שכמות שנות השמיטה, השנים בהם אין אפשרות לעבוד את הקרקע, במהלך שבע השנים תלויה בהתנהגותם של עם ישראל. אם העם אינו מתנהג בדרכי ה' התוצאה היא שיהיו יותר שנות שמיטה, יותר שנות ניתוק מהאדמה כדי לפנות זמן למחשבה על ערכי התורה ויישומם בחיים. כמו שכתבנו לעיל, רעיון זה מקביל למבנה קשר הנישואין. כשמגיע זמן הפירוד בין בני הזוג, לכל אחד יש זמן להתמקד בעצמו ובהתפתחותו האישית, ובו בזמן קיים געגוע עז לחלקו המשלים. דרך הפירוד אנו משנים פרספקטיבה ומעריכים מחדש אחד את השני.

'הוא מתעלה והעולם מתעלה עמו'

נרחיב מעט על התהליך העובר על האדם בשנת השמיטה, שנת הפירוד. במשך שש שנים האדם מרוכז בעבודת השדה, בהתפתחותו ובתוצריו. בשנה השביעית לעומת זאת, האדם הופך לאובייקט של הטבע, וכמו בהמה הוא מוצא את עצמו תלוי בחסדי אחרים. עניין זה משלים את מה שנאמר לעיל לגבי הצמיחה הרוחנית במשך שנת השמיטה. רעיון זה מוזכר במסילת ישרים כביאור חובת האדם בעולמו:

העולם נברא לשימוש האדם. אמנם הנה הוא עומד בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו, הנה הוא מתקלקל, ומקלקל העולם עמו. ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבודת בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך.
(מסילת ישרים, פרק א')

הרמח"ל עוסק בתפקיד האדם בעולם, ובכירור השאלה לקראת מה האדם צריך לעבוד. הוא מציג את ההתקדמות הרוחנית שעל האדם לעשות, ואת תגובת העולם להתקדמות זו ושינויו בהתאם למצב הרוחניות של האדם. כהשלמה לגישתו של הרמח"ל ששמה דגש על עבודת האדם, ישנם פסוקים המאירים פן שונה:

וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּת כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עַמִּדִּי:
(ויקרא כ"ה)

פסוק זה לא מתמקד באדם, אלא מדגיש שהארץ שייכת לקב"ה, ואנו רק גרים בה; זאת לעומת ההיררכיה הרמח"לית, שבה ההדגשה היא על עבודת האדם משפיעה על האדמה. לדברי הרמח"ל, התפתחותו הרוחנית של האדם משפיעה על מצב הארץ, אך אני מאמין שהסיפור הוא גדול יותר, לא רק שלמות האדם בעבודת ה', אלא גם התפתחות רוחנית של הארץ והעולם, התפתחות שלפעמים מושגת רק באמצעות ניתוק זמני מהאדם. אזכורים לכך שלארץ יש מעין 'אישיות עצמית' מופיעים מספר פעמים בתהילים:

אָף תִּפְּוֹן תִּבֵּל בְּל תַּמוּט: (... נְשָׂאוּ נְהָרוֹת ה' נְשָׂאוּ נְהָרוֹת קוֹלָם יִשְׂאוּ נְהָרוֹת דְּקָיִם:

(תהילים צ"ג)

רָעַם הַיָּם וּמִלְאוּ תִבֵּל וַיֵּשְׁבִי בָהּ: נְהָרוֹת יִמְחָאוּ כָף יַחַד הָרִים יִרְנְנוּ: לִפְנֵי ה' כִּי בָא לְשַׁפֵּט הָאָרֶץ יִשְׁפֹּט תִבֵּל בְּצַדֵּק וְעַמִּים בְּמִישָׁרִים:

(שם צ"ח)

הארץ נשפטה, מפחדת ומשבחת את כבוד ה' ומלכותו על העולם. היחסים בין הארץ לקב"ה משפיעים ומושפעים על היחסים בין עם ישראל לארץ והיחסים בינו ובין הקב"ה. כשעם ישראל אינו מקיים את רצון ה' הוא לא יכול לשכון על האדמה שקשורה בקשר כזה לריבונו של עולם. רק מערכת יחסים הרמונית בין שלושת הקודקודים- אדם, אדמה ואלוקים יכולה להישמר לאורך זמן ולתת לעולם להתקדם לייעודו- 'והיה ה' למלך על כל הארץ'.⁴

סיכום

ארץ ישראל ועם ישראל נמצאים במערכת יחסים, ושנת השמיטה משמשת מעין 'תקופת פירוד', כפי שמתקיים בקשר של איש ואישה. עלינו להבין את טיב אותו פירוד. בדור המבול מערכת היחסים בין האדם לבין האדמה לא הייתה בריאה ולכן הקב"ה הפריד בניהם באמצעות מבול. המבול עזר לגיבוש הזהות של כל אחד מהם- הארץ דרך טיהורה והאדם דרך 'אֶתחול' האנושות ובנייתה מחדש על ידי נח ומשפחתו. לאחר זאת, האדם והאדמה מתאחדים

⁴ זכריה י"ד, ט'

להמשך ההיסטוריה והקב"ה מבטיח 'לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם'.⁵

גם דומה קיים אצל האבות וארץ מולדתם. אצל אברהם יצחק ויעקב, קיימים סכסוכים וקשיים משפחתיים. המשפחה הוצרכה לגלות מן הארץ וזה אפשר לה להתאחד על רקע המשבר. לאחר עבדות מצרים, הגאולה מן השעבוד וקבלת התורה, הארץ והמשפחה - שבינתיים הפכה לעם, סוף סוף היו יכולים להתאחד מחדש.

בשנות השמיטה עם ישראל וארץ ישראל נפרדים חלקית כדי לחזק את ייחודיותם וזאת כדי להתאחד שוב באופן עוצמתי יותר. המנוחה מתאפשרת לארץ, כפי שמפורש בפסוקים, והאומה מתפתחת הן מבחינה חברתית והן מבחינה רוחנית. על האומה מוטלת האחריות להתקדם מבחינה רוחנית על מנת שהגשם ירד בעתו והארץ תיתן יכולה בכדי שיהיה להם ממה להתקיים למרות שמיטת הקרקע. האדם והארץ, אחרי שרעננו את מערכת היחסים שלהם, יכולים עתה לשוב לעבודת הקרקע ולחיים מתוקנים יותר על האדמה.

⁵ בראשית ח', כ"א